

УДК 377.1

*А. В. Литвин, д-р пед. наук, професор, Л. А. Руденко, д-р пед. наук, ст. наук. співр.
(Львівський державний університет безпеки життєдіяльності)*

ПРИНЦИП НАСТУПНОСТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ ОСВІТИ

На основі вивчення сучасного стану професійної підготовки фахівців і специфіки впровадження багаторівневої освітньої системи в Україні в умовах сучасної парадигми освіти запропонована інтенсифікація навчального процесу з урахуванням вимог принципу наступності. Здійснення наступності передбачає поетапний розвиток професійних понять у процесі навчання, проектування й реалізацію наскрізних навчальних програм, розробку методів, форм і засобів забезпечення наступності під час формування професійних компетентностей.

Ключові слова: принцип наступності, сучасна парадигма освіти, професійна підготовка, багаторівнева професійна освіта, наступність професійної підготовки, безперервність освіти.

А.В. Литвын, Л.А.Руденко

ПРИНЦИП ПРЕЕМСТВЕННОСТИ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ ПАРАДИГМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

На основе изучения современного состояния профессиональной подготовки специалистов и специфики внедрения многоуровневой образовательной системы в Украине в условиях современной парадигмы образования предложена интенсификация учебного процесса с учетом требований принципа преемственности. Осуществление преемственности предполагает поэтапное развитие профессиональных понятий в процессе обучения, проектирование и реализацию сквозных учебных программ, разработку методов, форм и средств обеспечения преемственности в ходе формирования профессиональных компетентностей.

Ключевые слова: принцип преемственности, современная парадигма образования, профессиональная подготовка, многоуровневое профессиональное образование, преемственность профессиональной подготовки, непрерывность образования.

A. V. Lytvyn, L. A. Rudenko

CONTINUITY PRINCIPLE IN THE CONTEXT OF THE MODERN PARADIGM OF EDUCATION

Based on the research of the current state of professional training and the specifics of the multi-level education system implementation in Ukraine in the conditions of modern educational paradigm the authors propose to intensify the educational process taking into consideration the requirements of the continuity principle in conjunction with the general didactic principles and the principles of vocational education. The conceptual framework of continuity of knowledge while training specialists suggests a step-by-step (multi-level) construction of training, a comprehensive approach to the implementation of continuity and a compliance with the pedagogical conditions (the combination of didactic requirements, rules and instructions) of realizing the continuity.

Key words: principle of continuity, modern paradigm of education, training, multilevel vocational education, continuity of the vocational training contents, continuity education.

Відповідно до сучасної освітньої парадигми система професійної освіти спрямована на забезпечення кожній особистості можливості здобути належну фахову підготовку згідно з її потребами і здібностями, поступово та послідовно підвищувати одержану кваліфікацію, вдосконалювати ключові та професійні компетентності протягом усього життя, враховуючи соціально-економічні вимоги і запити суспільства.

Постановка проблеми. У зв'язку з постійним зростанням вимог до кваліфікації випускників заклади професійної освіти нині все ширше застосовують інноваційні підходи, що безпосередньо стосуються підвищення якості та продуктивності освіти, зокрема зростає увага до забезпечення цілісності знань і вмінь, отриманих на різних етапах і рівнях навчання. Завдання модернізації змісту освіти диктуються дидактичними вимогами: з метою формування в межах навчання комплексу компетентностей, необхідних майбутнім фахівцям для соціального життя та виконання трудових функцій, величезні масиви природничого, науково-технічного знання вимагають мінімізації навчального матеріалу, «ущільнення» отримуваних знань. Забезпечити ефективність професійної освіти означає, передусім, створити якісні навчальні плани і програми всіх дисциплін. Комплекс навчальних курсів має бути придатним для засвоєння, тобто сумірним зі здібностями учнів і студентів. При цьому педагогічна трансформація знання (перетворення навчального матеріалу в знання, вміння та навички суб'єктів навчання) потребує складної науково-методичної діяльності, яка гарантувала б ефективне формування та структурування компетентностей майбутніх фахівців.

Висока динаміка економічних і виробничих процесів, а також стрімкі зміни на ринку праці зумовлюють одну з головних особливостей сучасної освіти – її безперервність, яка забезпечує неперервність, ступеневість (багаторівневість) і багатовимірність руху особистості в освітньому просторі та створення оптимальних умов для її всебічного розвитку за власним бажанням. Системотвірним чинником безперервної освіти є цілісність, інтегрованість усіх освітніх підсистем і процесів [12, с. 344-345]. Забезпечення цілісності освітнього процесу зумовлює не лише необхідність синтезу, інтеграції навчального матеріалу, а й послідовного вирішення завдань, близьких до виробничих, що вимагають спільного застосування знань із різних галузей, а також їх постійного поповнення. Іншими словами, реалізація безперервної ступеневої освіти вимагає єдності, взаємозв'язку, взаємозумовленості, наступності цільових функцій усіх складових системи професійної підготовки. При цьому одна з умов збереження та підсилення цілісності професійної освіти – розвиток і зміцнення зв'язків між підсистемами і всередині кожної з них, а також наступності цілей, засобів, методів, організаційних форм кожного освітнього рівня.

Запровадження багаторівневої форми навчання актуалізує вимоги дидактичного принципу систематичності та послідовності, що реалізується у плануванні навчально-виховного процесу, передбачає неухильне, логічне та підпорядковане освітнім завданням розгортання змісту знань у навчальних програмах, підручниках, посібниках; планомірний порядок навчання. Однак цього замало, необхідно дидактично обґрунтувати закономірності зміни структури, змісту навчального матеріалу та сукупності методів навчання, спрямованих на подолання суперечностей лійно-дискретного характеру освітнього процесу, і визначити способи реалізації цих закономірностей відповідно до цілей професійної підготовки [11, с. 294]. Як зазначає В. Кремень, інновації в освіті неухильно трансформують дидактичні принципи. Багаторівнева (ступенева) організація професійної освіти означає, що всі її ланки повинні розглядатися як якісно нові стадії навчання, які потребують упровадження та реалізації принципу наступності [4, с. 24-25]. З його допомогою можна досягти цілісності всіх рівнів і компонентів безперервного освітнього процесу, і, як наслідок, підвищити якість підготовки фахівців різного профілю та рівня кваліфікації.

З огляду на викладене, **мета** нашої статті полягає в аналізі дидактичного принципу наступності як підґрунтя для теоретичної побудови процесу засвоєння нових понять і способів дії в певній логічній послідовності, а також як основи структурування змісту, вибору методів і форм організації багаторівневої професійної підготовки фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема наступності досить широко розкрита в педагогічній науці, різні її аспекти досліджували П. Атутов, С. Батишев, В. Безрукова, Ш. Ганелін, О. Калашников, Ю. Кустов, І. Лернер, М. Махмутов, О. Новіков, П. Підкасистий, Б. Райський, М. Скаткін, С. Шаповаленко, А. Шибанов, в Україні – В. Бондар, Р. Гуревич, Є. Клос, А. Кухта, О. Мороз, П. Олійник, В. Шморгун та ін. Однак, залежно від того, узгодженість яких компонентів освітнього процесу досліджується, вчені по-різному трактують це педагогічне поняття: як умову, вимогу, чинник тощо.

Проте, наступність – важливий принцип педагогіки, який має глибоке методологічне та психолого-педагогічне підґрунтя. Наступність відповідає властивостям, притаманним принципам навчання: незалежності, простоти і несуперечності, інструментальності, універсальності, самостійності, необхідності, достатності [6, с. 59], здатності породжувати нові властивості процесу [9, с. 34]. На слушну думку Ю. Кустова, принцип наступності не лише відображає закономірне поєднання різних галузей знань, їх взаємозв'язок і взаємозумовленість, а є ключовим принципом безперервної освіти [5, с. 27]. Поняття наступності виникло як об'єктивна необхідність наукового осмислення педагогічного процесу, зумовленого безперервністю та цілісністю навчання і виховання нових поколінь і їх результатів. Ідеї поступального спіралеподібного розгортання освітнього процесу, подолання його дискретного характеру шляхом підсилення інтегративності та системності у змісті та методах навчання, формування цілісних характеристик особистості втілювалися багатьма педагогами задовго до поширення терміна «наступність» стосовно освіти.

Наступність розглядається як вищий щабель розвитку, заснований на попередньому етапі підготовки. На погляд Р. Гуревича, під наступністю в освітній діяльності слід розуміти встановлення співвідношень між її компонентами, які дають можливість проектувати кожний етап з опорою на попередній досвід учнів і студентів, що сприяє їхній адаптації до умов навчання на подальших його етапах [3, с. 13]. Такий підхід до трактування цього поняття дає можливість розглядати наступні зв'язки між окремими компонентами підготовки фахівця.

Розробляючи системну теорію розвитку професійної освіти, О. і Д. Новікови включили до неї принцип безперервності освітнього процесу – забезпечення неперервності та наступності форм, методів і засобів навчання. На їхню думку, неперервність, яка свідчить про включення особистості в освітній процес на всіх стадіях її розвитку, «характеризує наступність освітньої діяльності при переході від одного її виду до іншого, від одного життєвого етапу людини до іншого» [10]. Головна мета наступності в багаторівневій освіті – забезпечення узгодженості компонентів безперервного навчально-виховного процесу, що дає змогу скоротити нераціональні витрати часу, підвищити якість знань випускників, поліпшити економічні показники професійної освіти.

Окремі вчені вважають, що сама ідея безперервної освіти як соціально-педагогічної категорії, що відображає поступальний розвиток людини, зумовлена вимогами наступності та інтеграції загальної та професійної освіти, виокремлення її фундаментального базового та диференційованого, динамічно змінного компонента як умови постійного підвищення кваліфікаційного і культурно-освітнього рівня особистості [1, с. 36-37].

Виклад основного матеріалу

На початку ХХІ ст. в усьому світі йде пошук більш демократичних, диверсифікованих і продуктивних систем професійної освіти. В Україні також відбуваються спроби оновлення цілей і цінностей освіти з метою подальшого прискорення суспільного розвитку. Це відбувається шляхом утвердження нової, гуманістичної освітньої парадигми, завдання якої – подолати кризу освіти, обмеженість традиційного підходу до навчання, підвищити професійний та загальнокультурний рівень населення. Метою суспільства нині є максимальний розвиток задатків усіх його членів. Зорієнтованість на підготовку широко освіченої та всебічно розвинутої гармонійної особистості спонукає до впровадження інноваційних підходів у освітню галузь, зокрема становлення неперервної багаторівневої диверсифікованої освіти.

Суть принципу наступності в організації багаторівневої комплексної системи навчання, підготовки до професійної діяльності та продовження освіти полягає в забезпеченні поступально-висхідного розвитку особистості шляхом поєднання навчання з продуктивною працею; цілісному підході до найбільш раціональної послідовності розташування в навчальних планах гуманітарних і соціально-економічних, природничо-наукових, загальнопрофесійних і професійно орієнтованих (теоретичних і практичних) дисциплін; оптимальної професійної спрямованості фундаментальних курсів; реалізації міжпредметних зв'язків; забезпеченні інтеграції знань у процесі формування наукових понять та їх систем [5].

Наступність має здійснюватися за різними напрямками. Передусім вона, безперечно, потрібна у змісті освіти: засвоєння нових знань і вмінь відбувається на основі вже відомих, здобутих раніше, неодмінним атрибутом навчання є послідовність накопичення знань, умінь і навичок. Систематичність багаторівневої професійної освіти вимагає наступності між попередніми і наступними роками навчання, між кожним наступним рівнем. Наступність повинна бути і в методах навчально-пізнавальної діяльності. Важливим аспектом досягнення наступності є реалізація внутрішніх взаємозв'язків засвоєваних знань у свідомості учнів і студентів, їх систематизація та застосування в різних ситуаціях. Для цього необхідно посилити координацію педагогічних дій, яка забезпечує системність вивчення споріднених навчальних курсів. Не менш важливим завданням є досягнення наступності у вивченні дисциплін різних циклів (блоків) підготовки [2, с. 5].

Принцип наступності, незалежно від профілю професійної освіти, є однією з найважливіших умов ефективного, глибокого засвоєння знань і формування здатності до їх використання в нестандартних ситуаціях реальної життєдіяльності. Питання наступності знань є надзвичайно актуальним впродовж усього періоду навчання – від підготовки до школи аж до підвищення кваліфікації з певного фаху під час післядипломної підготовки. Слід зазначити, що наступність знань – цілеспрямований процес, який забезпечує зв'язок між окремими блоками дисциплін, що є необхідною умовою підготовки фахівця з широким світоглядом, розвиненими гуманістичними цінностями і одночасно високим професійним рівнем. Вона реалізується через ступеневу підготовку фахівців (вертикальна наступність) і при вивченні окремих дисциплін на одному навчально-освітньому рівні (горизонтальна наступність). При порушенні наступності знань на одному освітньому рівні не може виконуватися наступність при переході від нижчого до вищого рівня. Не викликає сумніву, що «вертикальна» наступність є провідним чинником якісної ступеневої підготовки в системі: бакалавр → магістр → доктор філософії → доктор наук. Але на різних ступенях змінюється рівень знань і вмінь фахівця, здатність їх практично використовувати, самостійність і креативність діяльності.

«Вертикальна» наступність знань і вимог до фахівця на кожному освітньому рівні визначає зміст освіти (відображений у навчальних програмах відповідно до державних стандартів освіти), а також послідовність викладання окремих дисциплін та їх обсяг (навчальні плани професійної освіти за професіями, напрямками і спеціальностями). Суть у тому, щоб зміст попередньої дисципліни із суміжних курсів був не просто дотичним до наступної, а становив фундамент для її вивчення. Наступна дисципліна має продовжувати, «вливатися» в попередню, не дублювати і ні в якому разі не містити матеріалу, що не узгоджується з попереднім або суперечить йому. Взаємозв'язок між змістом навчальних дисциплін існує об'єктивно, але в разі відсутності цілеспрямованої методичної роботи наступність між ними не встановлюється, що не дає змоги майбутнім фахівцям інтегрувати та структурувати одержані знання і вміння, які в такому разі не трансформуються в компетентності.

Вивчення навчальних планів закладів професійної освіти різного рівня, зокрема технічного профілю, дає змогу стверджувати, що за переліком дисциплін і порядком їх розподілу за освітніми рівнями принцип наступності формально дотримується. Однак більш детальний аналіз змісту окремих дисциплін, взаємозв'язку між дисциплінами і ступеневої побудови навчальної інформації дає підстави для висновку, що вимоги наступності знань значно порушені. Часто з фундаментальних наук студентам читаються розділи, які в подальшому не використовуються в жодному курсі, а водночас недостатньо розкриваються окремі поняття, на

котрих ґрунтується викладення матеріалу загальнопрофесійних і професійно орієнтованих дисциплін, та знання яких необхідні для подальшої наукової чи практичної роботи після закінчення навчального закладу. Неодноразово трапляються випадки, коли на вищому рівні навчання опановується дисципліна, що базується на матеріалі курсу, який студенти вивчали на нижчому освітньому рівні, однак їхні знання недостатні, або й зовсім відсутні. Викладач вимушений частину аудиторного часу витратити на повторення або вивчення цього матеріалу. Обсяг знань і вмінь, яким мали оволодіти студенти з нового курсу, при цьому скорочується, ефективність його засвоювання знижується, витрачається додатковий час тощо.

Для забезпечення принципу наступності та створення наскрізних навчальних планів необхідно дотримання компетентнісного, інтегрованого та цілісного підходів до професійної освіти. На наше переконання, передусім принцип наступності має враховуватися при плануванні усіх дисциплін, особливо фундаментальних, на яких ґрунтується викладення загальнопрофесійного та професійно орієнтованого матеріалу. При цьому структура загальнонаукових фундаментальних дисциплін для певного професійного напрямку (профілю) має базуватися на завданнях професійної підготовки, а отже – матеріалі професійно орієнтованих (теоретичних і практичних) дисциплін.

Забезпечити виконання принципу наступності в навчальних планах навіть на одному рівні навчання – складна та кропітка робота, яка потребує значного часу та залучення фахівців-практиків і викладачів, що читають різні курси. У разі налагодження наступнісного зв'язку між дисциплінами, наприклад, загальнонаукового та професійного блоків, у фахівців технічного профілю формуються стійкі навички застосування математичного апарату для розв'язання різноманітних професійних завдань, глибоке розуміння наукової суті технологічних процесів сучасного виробництва тощо. Наступність виступає як реалізований взаємозв'язок, об'єднуючи одні компоненти знань і вмінь з іншими, забезпечує стабільний, системний і динамічний розвиток компетентностей, що формуються у процесі навчання. За такого підходу підвищується якість засвоєння матеріалу, скорочується час навчання, забезпечується належний рівень фахової підготовки випускників – головна мета професійної освіти.

Для того, щоб учень (студент) міг вільно просуватися в освітньому просторі, необхідні узгодження, «стикування» рівнів освіти: закінчення однієї освітньої програми має передбачати можливість подальшого продовження навчання. Таким чином, реалізація принципу наступності полягає в поетапному розширенні та поглибленні підготовки фахівців під час переходу до вищого рівня професійного навчання. А це потребує наскрізної стандартизації освітніх програм [10]. Лише на основі узгодження змісту та завдань окремих дисциплін та їх органічного зв'язку з дисциплінами, що читалися на попередньому рівні та читатимуться на подальшому, можна створити оптимальний варіант змісту освіти на всіх рівнях і досягти мети реалізації ступеневої професійної освіти, враховуючи при цьому вимоги державних стандартів, побудованих на компетентнісній основі.

На практиці реалізація безперервності освітнього процесу передбачає три складові багаторівневості та наступності: змісту професійної освіти; форм та методів організації освітнього процесу; засобів навчання. На наш погляд, удосконалення методики професійної підготовки з урахуванням принципу наступності вимагає взаємозв'язку загальнонаукових, загальнопрофесійних і професійно орієнтованих дисциплін; професійної спрямованості фундаментальних дисциплін з урахуванням специфіки майбутньої професії; систематичності та послідовності у вивченні професійно орієнтованих курсів на різних рівнях професійної підготовки [8, с. 90-91].

Як показують результати наших досліджень, найбільшу роль у мотивації майбутніх фахівців до ступеневої професійної освіти і формування комплексу компетентностей, необхідних для соціального життя, подальшого навчання та виконання трудових функцій, відіграють: раціональна структура навчальних планів, в яких спроектовано дидактично доцільне поєднання загальнонаукової, загальнопрофесійної та професійно орієнтованої підготовки; тематична та хронологічна узгодженість програм суміжних дисциплін, недопущення перевантаження навчальних програм, дублювання матеріалу; узгодженість методів, форм і

засобів формування професійних знань, умінь і навичок. На основі результатів експериментальної роботи визначено комплекс напрямів здійснення наступності професійної освіти: у змісті підготовки фахівців, формах і методах, технологіях навчання, вихованні особистості фахівця, координуванні педагогічних дій, співробітництві педагогічних колективів, налагодженні зв'язків навчальних закладів із роботодавцями тощо [7, с. 173]. Послідовний розгляд вимог наступності у взаємодії з іншими дидактичними принципами і принципами професійної освіти дає можливість визначити найбільш ефективні форми співпраці колективів навчальних закладів різних рівнів, методи і засоби реалізації міждисциплінарних зв'язків у навчальному процесі, шляхи співпраці професійної освіти з виробництвом, соціальними партнерами.

Висновок. До провідних ідей, які складають основу нової освітньої парадигми, зорієнтованої на інтереси особистості, адекватні сучасним тенденціям суспільного розвитку, належить багаторівнева побудова системи професійної освіти. Багаторівневність як можливість забезпечити задоволення освітніх потреб людини впродовж усієї її життєдіяльності потребує вдосконалення структури, змісту, методів, технологій і форм підготовки фахівців, випереджувального розвитку системи професійної освіти та освітніх інновацій. Ці завдання успішно вирішуються на основі принципу наступності. Є підстави стверджувати, що в разі його реалізації тривалість навчання може бути скорочена, а ефективність підготовки значно зросте. Однак для цього потрібно здійснити комплексну перебудову основних компонентів традиційної освітньої системи. Дотримання наступності освітніх програм різних рівнів з метою оптимізації професійного навчання вимагає істотного вдосконалення науково-методичного забезпечення для підготовки фахівців у системі ступеневої освіти.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробленні механізмів урахуванням вимог принципу наступності в державних стандартах професійної освіти. Для формування єдиного інформаційного освітнього простору реалізацію наступності мають передбачати всі наукові установи та освітні інституції, що визначають зміст і регламентують форми і методи професійної підготовки, а також методичні служби та інші підрозділи навчальних закладів.

Список літератури:

1. Беляева А. П. Интегративно-модульная педагогическая система профессионального образования / А. П. Беляева. — СПб—Радом : Институт профтехобразования РАО, 1997. — 226 с.
2. Ганелин Ш. И. О преемственных и межпредметных связях / Ганелин Ш. И. // Преемственность в обучении и взаимосвязь между учебными предметами в V–VII кл. ; под ред. Ш. И. Ганелина, А. К. Бушли. — М. : Изд-во АПН РСФСР, 1961. — С. 5–24.
3. Гуревич Р. С. Наступність природничо-математичної та професійної підготовки в середніх загальноосвітніх школах і закладах профтехосвіти / Р. С. Гуревич // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2004. — № 3. — С. 9–19.
4. Кремень В. Система освіти в Україні : сучасні тенденції і перспективи / В. Кремень // Професійна освіта : педагогіка і психологія / за ред. Т. Левовицького, І. Зязюна, І. Вільш, Н. Ничкало. — Вид. II. — К. ; Ченстохова : Віпол, 2000. — С. 11–30.
5. Кустов Ю. А. Преемственность профессионально-технической и высшей школы / Кустов Ю. А. ; под ред. А. А. Кирсанова. — Свердловск : изд-во Урал. ун-та, 1990. — 117 с.
6. Лернер И. Я. Проблема принципов обучения / Лернер И. Я. // Сов. педагогика. — 1980. — № 12. — С. 59–68.
7. Литвин А. Наступність у професійній підготовці фахівців машинобудівного профілю в системі «ВПУ — вищі заклади освіти» : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Андрій Вікторович Литвин. — К., 2002. — 221 с.
8. Литвин А. В. Методологические основы проблемы преемственности в непрерывном профессиональном образовании / Андрей Литвин, Лариса Руденко // Образование в постиндустриальном обществе : сб. статей междунар. науч. конф., посвященной А. М. Новикову ; 2 декабря 2013 г. — М. : ИИУ МГОУ, 2014. — С. 86–93.

9. Махмутов М. И. Специфические принципы осуществления взаимосвязи общеобразовательной и профессиональной подготовки / Махмутов М. И., Безрукова В. С. // Научные основы межпредметных связей в средних профтехучилищах : сб. науч. тр. — Л. : ВНИИ ПТО, 1986. — С. 29—41.

10. Новиков А. М. Структура системной теории развития профессионального образования [Электронный ресурс] / А. М. Новиков, Д. А. Новиков // Труды четвертых международных научных чтений, посвященных памяти С. Я. Батышева. Москва, 18-20 октября 2010 г. — Режим доступа : http://www.anovikov.ru/artikle/str_sys.htm.

11. Педагогика : учебное пособие для студентов педаг. вузов и педаг. колледжей / под ред. П. И. Пидкасистого. — М. : Рос. педагогическое агентство, 1995. — 638 с.

12. Профессиональная педагогика : учебник / под ред. Батышева С. Я., Новикова А. М. — Изд. 3-е, перераб. — М. : Ассоц. «Профессиональное образование», 2010. — 456 с.

References:

1. Belyaeva A. P. Integrative-modular pedagogical system of vocational education / A. P. Belyaeva. — SPb—Radom : Institut proftehbrazovaniya RAO, 1997. — 226 s.

2. Ganelin Sh. I. The continuity and interdisciplinary communication / Ganelin Sh. I. // Preemstvennost v obuchenii i vzaimosvyaz mezhdu uchebnymi predmetami v V–VII kl. ; pod red. Sh. I. Ganelina, A. K. Bushli. — M. : Izd-vo APN RSFSR, 1961. — S. 5–24.

3. Hurevych R. S. Continuity of Natural Sciences and Mathematics and training in secondary schools and vocational schools / R. S. Hurevych // Pedagogika i psikhologiya profesiynoyi osvity (Pedagogy and Psychology of Professional Education). — 2004. — # 3. — S. 9–19.

4. Kremen' V. The education system in Ukraine : Trends and Prospects / V. Kremen' // Profesiyna osvita: pedagogika i psikhologiya / za red. T. Levovyts'koho, I. Zyazyuna, I. Vil'sh, N. Nychkalo. — Vyd. II. — K. ; Chenstokhova : Vipol, 2000. — S. 11–30.

5. Kustov Yu. A. Continuity of vocational and higher education / Kustov Yu. A. ; pod red. A. A. Kirsanova. — Sverdlovsk : izd-vo Ural. un-ta, 1990. — 117 s.

6. Lerner I. Ya. Learning the principles of problem / Lerner I. Ya. // Sov. pedagogika (Soviet pedagogy). — 1980. — # 12. — S. 59–68.

7. Lytvyn A. (2002) «Continuity in the professional training of engineering profile in the «VET school – institutions of higher education». Cand. Sc. (Pedagogy). 13.00.04, K. — 221 s.

8. Litvin A. V. Methodological basis of the problem of continuity in continuous professional education / Andrey Litvin, Larisa Rudenko // Obrazovanie v postindustrialnom obschestve : sb. statey mezhdunar. nauch. konf., posvyaschennoy A. M. Novikovu ; 2 December 2013. — M. : IJU MGOU, 2014. — S. 86–93.

9. Mahmutov M. I. Specific principles for the relationship of general education and vocational training / Mahmutov M. I., Bezrukova V. S. // Nauchnyie osnovy mezhpredmetnyih svyazey v srednih proftehhuchilishah : sb. nauch. tr. — L. : VNII PTO, 1986. — S. 29–41.

10. Novikov A. M. The structure of the system of vocational education development theory [Electronic resource] / A. M. Novikov, D. A. Novikov // Trudyi chetvertyih mezhdunarodnyih nauchnyih chteniy, posvyaschennyih pamyati S. Ya. Batisheva. Moscow, 18-20 October 2010. — Access Mode : http://www.anovikov.ru/artikle/str_sys.htm.

11. Pedagogy : textbook for students ped. universities and ped. colleges / pod red. P. I. Pidkasytogo. — M. : Ros. pedagogicheskoe agentstvo, 1995. — 638 s.

12. Professional pedagogy : textbook / pod red. Batisheva S. Ya., Novikova A. M. — Izd. 3-e, pererab. — M. : Assots. «Professionaľnoe obrazovanie», 2010. — 456 s.

